

Шевченко Т. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!»

У статті проаналізовано жанрову своєрідність твору «Благослови, Мати!» Докії Гуменної. Здійснено аналіз наукової рецепції цього твору і зроблено висновок про відсутність єдиної думки серед дослідників про його жанрову природу. Запропоновано варіант поліморфичної жанрової атрибуції «Благослови, мати!», адже у творі накладаються специфічні риси одразу багатьох жанрів: казки, есею, науково-популярної лекції, реферату, доповіді, що представлені в єдності через авторську суб'єктивність, котра трансформує і з'єднує у нову цілісність різні жанрові дискурси. Така багатошаровість тексту зумовлена різновекторною діяльністю і специфікою мислення самої авторки: письменниці, есеїстки, історика, археолога, архіваріуса, учасниці етнографічної експедиції. Детально проаналізовано твір як казку й есей з огляду на авторське визначення. Зокрема, зроблено висновки, що уналеженню авторкою власного твору до «казки» дозволило їй зацентрувати увагу на ймовірних неточностях, піднесених до рангу принципів викладу, на брак офіційних і документальних джерел в інтерпретації минулого як даність, на відсутності прямих доказів як чинної реальності, на можливих різнотлумаченнях відомих явищ старовини як закономірність. Також зроблено висновки, що есеїстичне начало твору є вагомим: у ньому інтерпретація відомих явищ минулого часто є суб'єктивною, виклад є непослідовним, позначений невимушеністю потоку мовлення, вирізняється відкритою «нелінійністю»; у тексті часто порушуються причинно-наслідкові зв'язки. Крім того, інтерпретація фактів є довільною, відступи, відсилання до загальнонаціональних, загальнокультурних контекстів постають частиною ідіостилію авторки. Твір Докії Гуменної цікавий не лише комунікативною стратегією оцінювання значення трипільської цивілізації чи скіфських традицій, впливових для української культури, а й моментами репрезентації станів осягнення цих процесів, наочною зміною цих станів, котрі оформлені засобами рефлексії вербалізованого мислення.

Ключові слова: казка, есей, жанр, поліморфичний твір, рефлексія, наукова фантастика, дискурс, комунікативна стратегія, ментатив.

Постановка проблеми. Творчість Докії Гуменної – одна з найяскравіших сторінок історії української літератури через низку обставин. Письменниця, проживши довге життя, залишила багату, до кінця належно не оцінену художню спадщину, на яку впливали й ідеологічні, і геополітичні обставини, різні мистецькі течії й напрями. Неоднозначна оцінка творчості української письменниці як за життя, так і після її смерті, як в Україні, так і за її межами (І. Бура, І. Дибко-Філіпчак, В. Жила, М. Жулинський, Г. Костюк, Н. Ішук-Пазуняк, О. Коломеєць, М. Лаврусенко, В. Мацько, В. Мельник, М. Мушинка, О. Несіна, В. Пепа, А. Погрібний, Ф. Погребенник, В. Родигіна, Б. Романчук, Л. Рудницький, Т. Садівська, Л. Сварог, Д. Скачко, Н. Смірнова, П. Сорока, Т. Ткаченко, О. Філіпенко, Ю. Шевельов) лише посилює науковий інтерес до її текстів, прикметних передусім різноманітністю тематики й проблематики, родо-жанрової палітри, художніх практик і технік. Приміром, О. Філіпенко

пише, що «художній світ письменниці вирізняється авторською самобутністю, ерудицією, тонким відчуттям слова, оригінальними поглядами на світ і буття в ньому. Використання різновидів умовно-образного відображення дійсності (фантастики, домислу, вимислу) пошквалює композиційні пошуки авторки, спонукає до заглиблення у праісторії з її міфами, віруваннями, звичаями, обрядами, ритуалами, знаковими предметами та явищами, а також образною символікою» [8, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанрові варіації творів Докії Гуменної можуть постати предметом окремого системного наукового дослідження, адже генологічні пошуки авторки вражають: казка-есеї «Благослови, Мати!», повість-феєрія «Епізод з життя Європи Критської», повість «Небесний змії», роман «Діти Чумацького Шляху», нарис (збірка «Прогулянка алеями мільйоноліть»), оповідання, новела (збірка «Внуки столітнього запорожця»), репортаж,

нарис («Багато неба») тощо. Крім того, в авторському доробку письменниці мемуари, щоденникові нотатки, спогади тощо. Між тим, думки критиків щодо жанрової атрибуції того чи того твору Докії Гуменної часто різняться. Приміром, твір «Родинний альбом» М. Лаврусенко вважає романом-есе [5], О. Коломієць називає казкою-есе [3], Т. Садівська кваліфікує як роман [6] і розглядає його у контексті науково-популярної літератури.

Така ж неоднозначна оцінка й твору «Благослови, Мати!», котрий є об'єктом нашого дослідження: його вважають казкою-есеєм, дотримуючись авторського визначення (О. Філіпенко, Т. Николук), романом (Т. Садівська, І. Бура), романом-есеєм (М. Лаврусенко) тощо. Щоправда, думки тої ж М. Лаврусенко щодо жанрового визначення цього твору не завжди послідовні. Так, в одній і тій же статті «Архетип матері у творчості Докії Гуменної» вона називає цей твір то романом, то есе [5, с. 17]. Така неоднозначна оцінка твору спонукає детальніше зупинитися на жанрових особливостях цього твору в цій статті.

Мета статті – аналіз жанрових особливостей твору Докії Гуменної «Благослови, Мати!», котрий самою письменницею окреслений як казка-есеї.

Виклад основного матеріалу. Отже, твір «Благослови, Мати!» – полідискурсивний твір, побудований на взаємодії й доповненні історії, археології, етнографії, фольклору, мовознавства, художньої літератури, есеїстики тощо. «У праці “Благослови, Мати!” Д. Гуменна більш схематично в хронологічній послідовності з чітко витриманим гендерним підходом викладає власне бачення зміни епох давньої історії України» [7, с. 126]. Імітуючи поважний історичний виклад, авторка насправді у казково-міфологічній манері, заґрунтованій на роздумах і коментуваннях фактологічної інформації, вибудовує нескладні для перцепції ментативи про давніх скіфів, «матріархальний селянізм», трипільську культуру тощо. Підґрунтям написання твору став особистий досвід авторки у роботі експедиції на Київщині, роботи в наукових установах, періодиці. Книга написана цікаво, доступно, у ній парадоксальне авторське мислення доповнене фактами з життя минулого, науковий виклад межує з художністю. Твір не можна однозначно назвати історичним, хоча аналізуються й осмислюються факти минулого й подаються покликання на тих, хто вивчав ті чи ті аспекти найдавніших епох. Назвати його казкою також можна з певною долею умовності, адже тут мають місце чарівна атрибутика, рамкові елементи (зачин, кінцівка, звертання), властиві цьому

епічному твору, однак апелює авторка переважно до реальних артефактів минулого, що засвідчують численні ілюстрації в книзі і покликання на першоджерела. Окреслити твір як есеї також можна умовно, адже рефлексивне начало тут не виведене на перші позиції, процеси письменницької самоідентифікації як художньої ідентичності авторки і самопрезентації як спрямованості на читача не лежать на поверхні, хоча їх можна все-таки простежити у творі. Усе це говорить про поліморфічний характер представленого прозопису.

З метою з'ясування жанрової природи твору звернімо увагу на його авторське визначення і на роль передмови до нього, у якій мисткиня при відкриває окремі підвалини ймовірних причин різної інтерпретації її тексту: «Казкою зву тому, що всяке відтворення минулого – казка. Ніхто з живих не бачив на власні очі, як було двісті років тому... Приклади для моєї казки беру з археології, етнографії, мітології, фольклору і мови – спадщини нам від пращурів, а на спадщину всі маємо право» [2, с. 3]. Стає очевидним, що авторка робить спеціальний акцент на поясненні першого елемента подвійної назви власного твору «казка»: їй важливо зацентувати увагу на ймовірних неточностях, піднесених до рангу принципів викладу, на брак офіційних і документальних джерел в інтерпретації минулого як даність, на відсутності прямих доказів як чинної реальності, на можливих різнотлумаченнях відомих явищ старовини як закономірність. Письменниця, яка в цьому творі виступає інтерпретаторкою подій і явищ давнини, брак прямих доказів компенсує відсиланням до міфів, легенд, переказів, пісень, інших фольклорних джерел. Цей «метод» одразу заявленої неточності й різнотлумачення, піднесений у вступі в ранг техніки інтерпретації минулого, авторка називає «казкою», тобто «твір, який має свого автора – письменника, успадковує стиль, композицію народної казки, створюється за її законами, а також поєднує елементи дійсності, вигадки та фантастики» [4, с. 389]. Вочевидь, найголовніше тут для Докії Гуменної – поєднувати у викладі дійсність і вигадку, реальне й фантастичне, гіпотетичність і доказовість, факт і його коментування й оцінювання. Крім того, казка – улюблений дітьми твір, тож саме методами казкового викладу дійсності письменниця хоче донести насамперед до юних читачів найголовніші етапи прадавнього минулого України. До того ж книга рясно доповнена ілюстраціями, що видає цільову аудиторію видання – дітей і молодь. Функція ілюстрацій тут – унаочнення та підкріплення доказо-

вої бази, котра не завжди є переконливою в силу низки зовнішніх і внутрішніх обставин.

Так, головною «героїнею» твору Докії Гуменної є жінка, матір, роль і значення яких в українській культурі досліджуються з найдавніших часів, порівнюються з культурами багатьох народів. Приміром, І. Бура пише, що «у художньому просторі роману Д. Гуменної міфологема “мати” проєктується на жриць племені (найстарших жінок), богинь, відьом, землю, воду, печеру, вирій. Письменниця вдало реконструювала міфологічний світ Трипілья, поєднавши історичні факти та власні уявлення про побут та світогляд давніх українців» [1, с. 31].

Варто зазначити, що сам виклад основної інформації у тексті потребує декількох коментувань. По-перше, історики називають низький рівень фаховості викладу в цьому виданні «навіть для свого часу» [7, с. 152], а висновки авторки вважають позбавленими історичних і археологічних доказів. Вочевидь, видання не може претендувати на статус підручника, посібника з історії. Розуміючи це, Докія Гуменна й назвала його «казкою», усвідомлюючи невисокий рівень власної обізнаності з історичним минулим. По-друге, виклад твору – далекий від наукового стилю подання інформації загалом. Тут посилання на першоджерела є несистемними, подається загальний список використаної літератури, використання термінології історичної та етнографічної науки радше є винятком, аніж правилом, частими є риторичні питання, яких не повинно бути в науковому тексті, і фігури відречення, при яких авторка сама ставить питання і сама ж на них і відповідає, як-от: «Чи, може, латиняни не вбивали полонених, чи кельтські друїди (жерці) не приносили в жертву людей? Так, і вони забивали полонених та покроплювали їх кров'ю вівтар, дерева, священні предмети» [2, с. 180]. До того ж авторка часто використовує вставні слова на позначення ймовірності, невпевненості, що мало корелює з науковим стилем викладу: «Чи, може, це повідається про боротьбу двох родів? Або, може, це геральдичні знаки, успадковані від тотемних часів?» [2, с. 184]. Багато з викладеного письменницею побудовано на інтуїції, фантазії, чимало відтворено не в документальний, а художній спосіб із залученням авторської уяви й фантазії. Це особливо наочно прочитується в описах артефактів минулого, яких чимало у тексті «Благослови, Мати!»: «Ось ця фантастична істота з людською головою, що на ній роги оленя, ззаду крила, тіло лев'яче, а пазурі орлячі... Він б'ється із птахом, що має ззаду хвоста, як роги... Довершена майстерність, безко-

нечна варіабельність звіриного зображення, виробленість неповторного стилю та всенародність скитської штуки підказують, що передавалось це мистецтво з діда-прадіда, за часів незапам'ятних. З яких же? Та, очевидно, з мадлену, бо мадлен і характеризується в мистецькому вияві якнайбільшою увагою до зображення звірів» [2, с. 185].

Вочевидь, поєднання вигадки і науковості дало підстави багатьом дослідникам уналежнити твір «Благослови, Мати!» до наукової фантастики, тобто белетристики, у якій реальність і вигадка співіснують обопільно. Так, Т. Садівська, вивчивши твір «Благослови, Мати!» в контексті міфології, історії, фольклору і літературознавства, дійшла висновку про доцільність його розгляду в річищі наукової белетристики, про те, що «є підстави тематично й образно окреслити казку-есеї як фантастичний твір» [6, с. 74]. З цією думкою варто погодитися, врахувавши факт доволі вільної інтерпретації минулого, доповненої особистісною авторською інтерпретацією сказаного.

Між тим, Докія Гуменна назвала свій твір «казка-есеї», наголосивши на поєднанні двох важливих чинників викладу: фантастичного і міркувального. Есеїстична платформа твору меншою мірою ставала об'єктом наукових дискусій, тож зупинимося на ній детальніше, адже величезне значення має не просто розповідь про ймовірні чи реальні обставини минулого, наприклад скіфських часів, а й авторські техніки їх викладу, насамперед ті, що побудовані на рефлексії. Це, зокрема, підтверджує і Д. Сачко, котра називає «Благослови, Мати!» «есе з історичної тематики» [7, с. 28].

Дійсно, есеїстичне начало твору є присутнім¹. Історичні факти й обставини минулого авторка подекуди інтерпретує по-своєму, надає їм власну оцінку, дає привід подивитися на звичні речі по-новому, нетривіально. Приміром, говорячи про епоху скіфів, розповідаючи про побут, звичаї, традиції, державний устрій тощо цього воєвничого народу, авторка міркує про його роль в українській історії в такий спосіб: «Якщо вони не частина історії України, то як же ми самі себе збіднюємо!... Як же можемо ми його викинути із числа наших пращурів?» [2, с. 191–192]. Попри той факт, що письменниця переповідає загалом про відомі речі історичної науки, ті, що можна дізнатися навіть із нескладних підручників історії, вона це робить украй особистісно, намагається відшукати неусталене трактування відомих тем

¹ Про жанрові ознаки есею див., зокрема: Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця XX – початку XXI ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

і понять, подає власний погляд, наприклад, на роль скіфів у вітчизняній історії, витоки матріархату, традиції запорозької культури. Приміром, іменуючи «колядкою» пісню «Ой, у чистім полі стоїть стаденько», авторка пише, що «М. Грушевський називає це дружинницькою поезією, що в ній ще бренть, гуде й золотом передзвонює антська традиція. На мою думку, всі традиції скитського дружинника тут ще свіжі, себто анти й запорожці продовжували традицію скитську» [2, с. 205]. Цілком очевидно, що в тексті – особливий спосіб представлення предмета мовлення: його структурна основа – асоціативно-емоційна. Зміст книги являє собою складний ланцюг асоціативних зв'язків, що дозволяє сполучувати художню образність із науковим мовленням, публіцистичні екскурси з філософськими узагальненнями, факти з їх інтерпретацією, першоджерела з авторським коментарем до них: «Культ матері, так яскраво засвідчений усім нашим фольклором і в творчості нашого Генія, – ось той талісман-різець, що формує українську особистість та стійкість у завірюхах, деформаціях і катастрофах. Він незмінний, хоч все навколо міняється. І він береже духовну субстанцію: наш селянин без освіти – вроджений аристократ. А вже перше-друге покоління освічене дає такий вибух творчих сил, що видається чудом, дивом. Воно *диво* й справді – від роду оріньяцьких *Дів*» [2, с. 219]. [Курсив авторський. – Т. Ш.]

Маємо також додати, що виклад у книзі не позначений системністю і вирізняється невимуженістю потоку мовлення, відкритою «нелінійністю», частими є порушення причиново-наслідкових зв'язків. Інтерпретація фактів довільна, відступи, відсилання до загальнонаціональних, загальнокультурних контекстів – частина ідіостилю Докії Гуменної, як і часте звернення до реципієнта, «переходи» на казкову лексику. Між тим, міркувальне начало організовує текст-монолог у цілісність, ключова фігура цього монологу – «я-мислитель». Щоправда, автор як центральна фігура традиційного есею тут не виходить на перший план: він, швидше, цікавий власною дотичністю до подій минулого та їх подальшою інтерпретацією. Попри це, постать автора (авторки) «створюється» у тексті і самим текстом у ментативі: відтворення її ставлення до трипільської культури чи скіфської держави формує ланцюг міркувань, з якого вибудовується і образ нараторки-інтелектуалки, наділеної широкою ерудицією і розлогими знаннями минулого, даром вільно інтерпретувати події давніх епох, проводити паралелі з іншими сторінками української і світової історії, від-

шукувати спільне між давніми часами й сучасністю: «Мені хотілось би думати, що теперішня місія України як центру, осі сучасного світового вузла – знайти синтезу між духовістю індоевропейського Заходу і індоевропейського Сходу з їх цілком відмінними методами шукання нових ідей» [2, с. 226]; «У цій казці я намагаюсь накреслити головні пунктирні лінії до тих народів, що заторкнуті магічним жезлом дів. Та хоч яка невправна й схематична ця моя казка, але вже можна зробити два висновки. Перший: всі оті вірування про жінку-універсум, печеру, лябіринт... – нашарування не останньої пари століть... Другий: витворене в дитинстві людської раси має досконалу живучість» [2, с. 81].

Між тим форма «я», що є панівною в есеїстичному тексті, тут старанно завуальована за «науковим» стилем викладу: авторський спосіб самопрезентації і (само)ідентифікації в цій казці-есеї лише актуалізується власною суб'єктивністю та монологічною формою викладу з апелятивом. Форма «я» тут переходить у форму «ми» чи трансформується в безособову нарацію. І тут слід зазначити, що текст Докії Гуменної цікавий не лише комунікативною стратегією оцінювання значення трипільської цивілізації чи скіфських традицій, впливових для української культури, а й моментами репрезентації станів досягнення цих процесів у ментативах, наочною зміною цих станів, котрі оформлені засобами рефлексії вербалізованого мислення. При цьому нараторка аж ніяк не приміряє на себе маску проповідниці чи пророка, месії чи наставниці. Це радше постать історика-дилетанта і мисткині-обсерваторки, котра, будучи частиною сучасного світу, спромоглася вивершитися над ним і подивитися оком стороннього спостерігача, наділеного знаннями, зацентрувавши на ролі минулого в сучасності: «На цьому моя казка кінчається. Я там не була, меду-вина не пила, але далеко важливіше, що всі ті, які пили мед-виногорілку у цій казці, є в мені. І в кожному, хто дочитав до цього слова» [2, с. 228]. Підставами для таких дій став величезний письменницький досвід авторки в Україні та за її межами, підкріплений багатолітньою працею в етнографічній експедиції та музеї-архіві.

Усе це дає підстави стверджувати, що казка-есеї «Благослови, Мати!» Докії Гуменної цікава і тогочасному, і сучасному читачеві не так змістом, скільки специфікою інтерпретації історії і навколишнього світу в науковому і художньому контекстах, суб'єктивним підходом подання матеріалу, заґрунтованому на знаннях та домислах одночасно, питомо авторській інтерпретації дже-

рел. У цьому сенсі твір Докії Гуменної мало чим відрізняється від інших есеїстичних текстів, для яких головна мета – висловити індивідуально-особистісне ставлення до предмета осмислення, у цьому конкретному випадку – до скіфської держави, трипільської культури та архетипу Матері, а не відтворити знання про них. Саме це у певний спосіб компенсує схематичність наукового аналізу авторки і брак аргументації в окремих випадках, адже їх уповні замінює письменницький досвід мисткині, закорінений єдністю емоційного, асоціативно-образного і морального начал.

Висновки. Отже, твір «Благослови, Мати!» наділений ознаками багатьох жанрів. У цьому тек-

сті Докії Гуменної творчо змагаються письменник і історик, публіцист і оповідач, есеїст і архіваріус. Твір виконано на перетині наукового, художнього, публіцистичного дискурсів, його варто назвати явищем міждисциплінарним, він напряду не співвідноситься з тим або іншим видом словесної творчості, тож уналежнювати його до одного жанру підстав немає. З огляду на це, «Благослови, Мати!» варто вважати поліморфічним твором, адже в ньому накладаються специфічні риси одразу багатьох жанрів: казки, есею, науково-популярної лекції, реферату, доповіді, що представлені в єдності через авторську суб'єктивність, котра трансформує і з'єднує у нову цілісність різні жанрові дискурси.

Список літератури:

1. Бура І. Специфіка художнього вияву образу богині в казці-есе Д. Гуменної «Благослови, Мати!» та романі Д. Лессінг «Ущелина». *Філологічний дискурс*. Вип. 9, 2019. С. 24–36.
2. Гуменна Д. Благослови, Мати! Казка-есе. Нью-Йорк: Об'єднання Українських Письменників «СЛОВО», 1966. 282 с.
3. Коломієць О.В. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 18 с.
4. Крашеніннікова Т. Образ автора в українських літературних казках XIX ст. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2013. С. 388–393.
5. Лаврусенко М. Архетип матері у творчості Докії Гуменної. *Пріоритети сучасної філології: теорія і практика* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 лютого 2017 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 16–19.
6. Садівська Т. Твори Докії Гуменної в контексті «наукової белетристики». *Слово і час*. 2004. № 3. С. 70–76.
7. Скачко Д. Докія Гуменна: інтелектуальна біографія : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Херсон, 2018. 224 с.
8. Філіпенко О. Естетичні функції символів у творчості Докії Гуменної : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.01.01 – українська література. Одеса, 2017. 203 с.

Shevchenko T. M. GENRE FEATURES OF DOKIA HUMENNA'S WORK «BLESS ME, MOTHER!»

The article analyzes the genre originality of the work «Bless me, Mother!» by Dokia Humenna. The scientific reception of this work is analyzed and it is concluded that there is no consensus among researchers on its genre nature. A variant of polymorphic genre attribution in «Bless me, Mother!» is suggested, because the work unites different genre discourses: fairy tale, essay, academic lecture, research paper, report, which are transformed and presented as a single entity through the author's subjectivity. This multi-layered feature of the text is the result of the multi-vector activities and specifics of the author's own way of thinking. She is a writer, an essayist, a historian, an archaeologist, an archivist, a member of the ethnographic expedition. The work is analyzed in detail in view of the author's definition of a fairy tale and essay. In particular, it was concluded that the author's inclusion of her own work in the «fairy tale» genre allowed her to focus on the probable inaccuracies raised to the rank of principles of presentation, the lack of official and documentary sources in interpreting the past as a given, the lack of direct evidence as a reality, misinterpretations of known phenomena of the past as an overall trend. It is also concluded that the essayistic features of the work are important: its interpretations of known phenomena from the past are often subjective, the presentation is inconsistent, marked by the ease of speech flow, characterized by open "nonlinearity"; causal links are often broken in the text. In addition, the interpretation of the facts is arbitrary, digressions, references to national, cultural contexts are part of the author's idiosyncrasy. Dokia Humenna's work is interesting not only for its communicative strategy of assessing the significance of Trypillia civilization or Scythian traditions' influence on Ukrainian culture, but also for the moments of representation of the states of comprehension of these processes, the obvious change of these states, which are used as reflection tools in verbal thinking.

Key words: fairy tale, essay, genre, polymorphic work, reflection, science fiction, discourse, communicative strategy, mentative.